

PRZEMYSŁAW ZNOJEK

UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

przemyslaw.znojek@wp.pl

Spółceństwo przeciwko władzy. Praska Wiosna oczami czeskich pisarzy

Celem szkicu jest ukazanie fenomenu Praskiej Wiosny – protestów społecznych oraz ich konsekwencji. Wydarzenia związane z interwencją zbrojną wojsk Układu Warszawskiego bacznie obserwowali czescy pisarze, m.in. Bohumil Hrabal czy Milan Kundera. Wymienieni twórcy opisywali w swoich utworach sytuację społeczną i polityczną w Czechosłowacji. Moim zamysłem jest historyczne, a także literackie ujęcie praskich reminiscencji przez pryzmat wybranych przykładów prozy obu autorów, tj. *Zbyt głośnej samotności (Přiliš hlučná samota* z 1976 roku), jak również *Nieszczęśliwej lekkości bytu (Nesnesitelná lehkost bytí* z 1984 roku).

Słowa kluczowe

Praska Wiosna, Czechosłowacja, społeczeństwo, literatura czeska, Milan Kundera, Bohumil Hrabal

Państwem, w którego historii wydarzenia lat sześćdziesiątych XX wieku odegrały istotną rolę była Czechosłowacja. W tym należącym do Układu Warszawskiego kraju narodziła się idea częściowej demokratyzacji sprawowanej władzy, a co za tym idzie życia społecznego. Początkowo wolnościowe trendy znajdowały swoje ujęcie w wytworach kultury, przechodzącej w wymienionym wyżej okresie swoisty renesans. Różnorodność poglądów oraz kierunków estetycznych spowodowała widoczny rozwój, m.in. kinematografii i literatury. Powstała czechosłowacka *Nová Vlna*, pojawiły się także liczne debiuty literackie. „Lata sześćdziesiąte w kulturze czeskiej cechuje niebywałe ożywienie myślowe i artystyczne: po czasach dyktatu kulturalnego wydaje się, że wszystko idzie w kierunku pluralizacji poglądów i kierunków estetycznych, co umożliwi swobodny rozwój sztuk, w tym również literatury. Postulowano zmiany w oficjalnym światopoglądzie, które nie burzyły opartej na marksizmie idei socjalistycznej, ale otwierały ją na dyskusję, reformy i wielość poglądów wewnątrz jednopartyjnego ustroju społecznego”¹.

¹ Z. Tarajło-Lipowska, *Historia literatury czeskiej. Zarys*, Wrocław 2010, s. 353.

Działania prowadzące do ożywienia dziedzin szeroko pojmowanej kultury podejmowali ludzie wykształceni, a także świadomi metod, jakimi konieczne zmiany można pomyślnie przeprowadzić. Powoli postępował wzrost znaczenia literatury czeskiej – z jej bogatym podglebieniem intelektualnym i istotnymi walorami artystycznymi – zniesiono bowiem kryterium propagowania ideologii komunistycznej.

Na postawę społeczeństwa czechosłowackiego wpływ miały symboliczne modyfikacje, jakie zachodziły w kraju. W 1962 r. rozebrano (czytaj: wysadzono przy pomocy dynamitu) pomnik Stalina górujący nad Pragą na wzgórzu Letná. Kolejnym zauważalnym krokiem było usunięcie z mauzoleum zabalsamowanych zwłok Klementa Gottwalda, którego prezydenturę kojarzono z okresem ortodoksyjnego komunizmu. Wspomniane elementy zmian w miejskim krajobrazie stolicy Czechosłowacji stanowiły dla społeczeństwa istotny sygnał, że dotychczas obowiązujący ustroj przechodził perturbacje.

Odwilż w dziedzinie kultury, przede wszystkim literaturze oraz kinie, przyczyniła się do wzrostu tendencji wolnościowych w społeczeństwie. Wpływ na wymieniony stan rzeczy miały bez wątpienia dwa kluczowe wydarzenia. Jednym z nich była odbywająca się w Liblicach nieopodal Pragi sesja naukowa, poświęcona analizie i interpretacji twórczości Franza Kafki. Niemieckojęzyczny pisarz został wymazany z literackiej świadomości przez komunistycznych dygnitarzy. W jego spuściźnie artystycznej dostrzegano cechy typowe dla warstwy burżuazyjnej oraz dekadencjonalnej. Autora *Procesu* oficjalnie zrehabilitowano, a jego dorobek literacki stanowił interesujące pole do naukowych dyskusji. „Marksistowscy profesorowie i literaturoznawcy dochodzili teraz do wniosku, że alienacja, zagubienie się człowieka w otaczającym go świecie jest zjawiskiem, które może mieć miejsce także w ustroju socjalistycznym”².

Kolejnym ważnym zagadnieniem jest czechosłowackie kino początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Filmowe produkcje cechowały się wówczas niezwykle realistycznym oraz charakterystycznym dla tego regionu Europy poczuciem humoru. Reżyserzy podejmowali na wielkim ekranie problemy do tej pory zakazywane przez obowiązującą władzę. W filmach pojawiały się wątki związane z mniejszościami narodowymi, m.in. społecznością żydowską czy romską. Nie zabrakło także tematyki poświęconej II wojnie światowej, ludzkiej egzystencji dnia codziennego, a także absurdów związanych z życiem w komunistycznej rzeczywistości. Zdaniem Petera Hamesa: „Czechosłowacka Nowa Fala jest powszechnie uznawana za jeden z najważniejszych ruchów w kinie światowym od czasu włoskiego neorealizmu. W porównaniu z polskim kinem lat pięćdziesiątych czy węgierskim początku lat siedemdziesiątych XX wieku stanowiła bardziej powszechną i dłuższą przerwę w socrealizmie. O światowym znaczeniu tego ruchu świadczy seria nagród przyznanych na międzynarodowych festiwalach w latach sześćdziesiątych, a także krytyczny i komercyjny sukces na rynkach zachodnich, uwieńczony nagrodą Amerykańskiej Akademii Filmowej dla *Sklepu przy głównej ulicy* (*Obchod na korze*)

² A. Krawczyk, *Praska Wiosna*, Warszawa 1998, s. 86.

w 1965 roku i *Pociągów pod specjalnym nadzorem (Ostre sledovane vlaky)* w 1967 roku³.

Wolnościowy trend społeczny w Czechosłowacji nie byłby możliwy, gdyby nie wewnętrzne problemy krajowej partii komunistycznej. Bezkompromisowy dotychczas system przechodził kryzys. Komuniści rządzący niepodzielnie od 1948 roku borykali się z wewnętrznymi kłopotami. Nastąpił nieoficjalny rozłam na dwie przeciwstawne frakcje w Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Pierwsza z nich opowiadała się za siemieżnym ustrojem, który w dalszym ciągu mocno uzależniał kraj od Związku Radzieckiego. Druga grupa powstała przy ówczesnym pierwszym sekretarzu Alexandrze Dubčeku – entuzjaście i pomysłodawcy „socjalizmu z ludzką twarzą”. Słowak zyskał przychyłość, a także poparcie społeczne obywateli opowiadających się za koniecznością wprowadzenia w kraju niezbędnych reform. Wewnętrzny konflikt na szczytach władzy – spowodowany również swoistą zmianą pokoleniową – skutkowało tym, że rządzący nie przykładali tak wielkiej wagi do poprawności artystycznej (zminimalizowanie cenzury). Twórcy starali się więc jak najlepiej wykorzystać szansę zaprezentowania swojej działalności.

Wydarzenia związane z Praską Wiosną obejmują okres siedmiu miesięcy. Za jej początek umownie uznaje się datę 5 stycznia 1968 roku, kiedy pierwszym sekretarzem Komunistycznej Partii Czechosłowacji został Alexander Dubček. Momentem przełomowym, kończącym ten okres była zaś sierpniowa interwencja zbrojna wojsk Układu Warszawskiego. Inwazja sprzymierzonych komunistycznych państw nastąpiła w nocy z 20 na 21 sierpnia 1968 roku. Wówczas w pełni uzbrojone oddziały wojskowe, czołgi oraz wozy transportowe wkroczyły na terytorium Czechosłowacji. Robert Kwapis pisał: „Tymczasem w Pradze już około godziny 23.00 radzieccy komandosi opanowali lotnisko w Ruzyni, na którym lądować zaczęły samoloty transportujące sprzęt pancerny i wojsko mające okupować stolicę Czechosłowacji. 21 sierpnia około godziny 4. nad ranem opanowany został bez walki gmach KC, w którym członkowie kierownictwa biernie oczekiwali na dalszy rozwój wydarzeń. Dopiero wówczas w pełni uświadomiono sobie kompletne nieprzygotowanie na taki obrót spraw. Wprawdzie reformatorska część ekipy obawiała się interwencji, to jednak podświadomie liczyła, że do niej nie dojdzie i dlatego nie opracowano żadnego wariantu awaryjnego”⁴.

Zbrojna interwencja stanowiła dla społeczeństwa czechosłowackiego wielkie zaskoczenie. Znaczna część obywateli negatywnie odbierała najazd wojsk Układu Warszawskiego na ich państwo. Częściowa okupacja republiki najbardziej widoczna była w stolicy. Jej ulice obsadzono radzieckimi żołnierzami, a także ciężkim sprzętem bojowym, m.in. czołgami oraz opancerzonymi wozami transportowymi. „Życie codzienne Czechów i Słowaków poddane zostało reżimowej próbie. Przez państwo przetoczyła się fala protestów, w których prym wiedli intelektualisci, artyści i studenci. Frustracja wynikająca z bezradności, narastające niepokoje społeczne spowodowały wyjście na ulice mieszkańców Pragi. Jednym z symboli

³ P. Hames, *Czechosłowacka Nowa Fala*, przeł. G. Świętochowska i inni, Gdańsk 2009, s. 11.

⁴ R. Kwapis, *Praska Wiosna*, Toruń 2004, s. 230.

zgrupowań ludowych w okresie inwazji stał się Plac Waclawa (*Václavské náměstí*). Obywatele stawiali emocjonalny i moralny opór przeciwko inwazji⁵.

Sprzeciw społeczny dostrzegano przede wszystkim na ulicach stolicy. Wśród tłumnie protestujących obywateli dominowało przekonanie, że interwencja wojsk była niepotrzebna. Społeczeństwo dążyło do uniezależnienia się w jak największym stopniu od Związku Radzieckiego. Obywatele Czechosłowacji żyli w przekonaniu, że ich postawa walnie przyczyni się do wprowadzenia polityki zgodnej z „socjalizmem z ludzką twarzą”. Wobec okupantów stosowali tzw. bierny opór, który polegał głównie na okrzykach, przekonywaniu żołnierzy na ulicach do wycofania się z kraju czy hasłach wypisywanych na murach. Zdeněk Mlynář wspominał: „Godnym odnotowania było w tym kontekście kilka haseł: *Socialismus ano – okupce ne, Okupanti to vas učil Lenin? Lenin by se stydel, kdyby vas tu videl, Dubček je nas Lenin* czy Nie może być wolnym naród, który sam uciska inne narody. Bardzo często hasła te pisano cyrylicą, po rosyjsku, adresując je do radzieckich żołnierzy, którym nie bez powodzenia udawano bezsens interwencji⁶.

Tematykę ulicznych haseł, nierozłącznie związanych z Praską Wiosną, poruszała także Urszula Kowalska. Badaczka pisała: „Sierpniowe plakaty i napisy na ścianach nawoływały przede wszystkim do niekapitulowania i niekolaborowania z okupantem. Wykrzywane i napisane w różnych językach słowa *Vojáci /Okupanti, táhñetedomů! Russian go home!* czy jeszcze bardziej wymowne: *Ivane, jdi domů, Nataše ti courás Koljoui!, Zapřehněte pluchy za tanky a zvorejte si Sibiř!* korespondowały z licznie pojawiającymi się znakami drogowymi, na których zamiast czeskich miejscowości widniał napis *Moskva*⁷.

Ulica stała się dla społeczeństwa miejscem nie tylko umożliwiającym protest, ale także swoistym symbolem narodowym. Na ulicy zgromadzeni obywatele mogli wzajemnie się wspierać, wytworzyć nową więź, która wydawała się kluczowa w powodzeniu reform. Należy podkreślić, że obywatele Czechosłowacji wyrażali swoje poglądy w sposób pragmatyczny, unikając bezpośredniego starcia siłowego czy przemocy werbalnej. Bierny opór Czechów i Słowaków polegał także na masowym usuwaniu bądź niszczeniu drogowskazów, tablic z nazwami poszczególnych ulic czy numerami domów. W ten sposób społeczeństwo chciało utrudnić lub uniemożliwić wykonywanie rozkazów. Inną formą obywatelskiej niesubordynacji było wykupywanie artykułów spożywczych ze sklepów i ukrywanie zapasów, kierując się przy tym popularnym wówczas sloganem – ani kromki chleba dla okupanta.

Skala oporu społecznego wobec inwazji wzbudziła poczucie strachu i zagrożenia w Związku Radzieckim. Inspiratorzy stojący za operacją „Dunaj”, obawiali się, że wyzwolenie w Czechach i Słowakach nieoczekiwanych pokładów solidaryzmu, a co za tym idzie patriotyzmu, mogłoby prowadzić do wyłączenia Czechosłowacji ze strefy komunistycznych wpływów. Uważano ją za kraj o wysokiej kulturze

⁵ P. Znojek, *Praska Wiosna w Nieznośnej lekkości bytu Milana Kundery i w filmowej adaptacji w reżyserii Philipa Kaufmana*, [w:] *Rok 1968, kultura, sztuka, polityka*, pod red. P. Zwierzchowskiego, D. Mazur, J. Szczutkowskiej, Bydgoszcz 2019, s. 288–289.

⁶ Z. Mlynář, *Mróz ze Wschodu*, przeł. P. Heartman, Warszawa 1989, s. 130.

⁷ U. Kowalska, »*Tak vás tu máme bratři z krve Kainovy...*« *Rok 1968 w czeskiej świadomości literackiej, historycznej oraz kulturowej*, „Bohemistyka” 2014, nr 2, s. 154.

obywatelskiej oraz wieloletnich demokratycznych tradycjach, co mogło stanowić złą wróżbę dla utrzymania w ryzach całego bloku komunistycznego.

Konsekwencje Praskiej Wiosny odczuwalne były przez następne dwadzieścia lat. Po czasach dynamicznie rozwijającej się czeskiej i słowackiej kultury nastąpił nieoczekiwany ich regres. Wolnościowe aspiracje zostały brutalnie wyhamowane, a za społeczną niesubordynację przyszło płacić wysoką cenę. Kluczowa dla komunistycznej władzy okazała się kwestia normalizacji, odbieranej jako powrót do bezwzględnego i utrzymywanego w ryzach totalitarnego ustroju. Reformy państwa nie zostały zrealizowane, powróciła cenzura, a także przyszedł okres rozliczeń obywateli z ich postawy wobec władzy. W wyniku zbrojnej interwencji śmierć poniosło około 90 obywateli Czechosłowacji. Jedną z najbardziej znanych, a zarazem symbolicznych ofiar inwazji był student filozofii Uniwersytetu Karola w Pradze – Jan Palach. Na skutek sierpniowych zdarzeń dokonał on dramatycznego aktu publicznego samospalenia się na *Vaclavskim Namesti*⁸.

Następstwem oporu społecznego w okresie normalizacji stały się także emigracja zagraniczna oraz wszechobecna degradacja zawodowa obywateli Czechosłowacji. Na wyjazd decydowało się wiele osób, w obawie o własne życie bądź pod przymusem oraz nie widząc perspektyw na dalsze normalne życie w kraju. Szacowało się, że z wymienionych powodów państwo opuściło około 140 tysięcy mieszkańców, wśród nich pisarze, dziennikarze czy studenci. Zofia Tarajło-Lipowska zauważyła: „Już w pierwszych miesiącach po sierpniu 1968 nastąpiła druga polityczna emigracja (w stosunku do tej z końca lat czterdziestych). Pisarze, intelektualiści, inteligenci innych zawodów, którzy zostali w kraju, a poprzednio w jakiś sposób uczestniczyli w dyskusjach ideologicznych czy wydarzeniach Praskiej Wiosny, musieli albo przeprowadzić samokrytykę, czyli publicznie poprzeć zahamowanie reform i zbrojną interwencję, albo liczyć się ze zwolnieniem z pracy. Taki obrót spraw zmuszał ich do podjęcia pracy dla ludzi niewykwalifikowanych (palacze, dozorczy czy sprzątacze), gdyż człowiek oficjalnie niezatrudniony był ścigany za pasożytnictwo”⁹.

Praska Wiosna na stałe zapisała się w annałach historii Czechosłowacji. W sposób oczywisty miała znaczący wpływ na kulturę narodową, widoczny choćby w jej wytworach, szczególnie uwzględniając czeską literaturę. Niejednokrotnie pełniła funkcje rozliczenia z tym burzliwym okresem historii, a zarazem stanowiła pamiętkę tamtych wydarzeń. Wśród pisarzy czeskich, którzy na kartach swych powieści zawarli reminiscencje wspomnianych sierpniowych wypadków jest Milan Kundera. Jako uczestnik społecznych protestów oraz znakomity obserwator postanowił podzielić się z czytelnikami wciąż żyjącymi w nim obrazami, tworząc zarazem swoją najpopularniejszą powieść – *Nieznośna lekkość bytu*, po tym jak wskutek nacisków służby bezpieczeństwa zdecydował się na opuszczenie kraju.

Nieznośna lekkość bytu została przez niego opublikowana na emigracji w Paryżu w 1984 roku. Warto podkreślić, że Kundera podjął decyzję o publikacji dzieła w języku francuskim, co miało stanowić jego protest wobec ówczesnej sytuacji

⁸ P. Znojek, *op. cit.*, s. 290.

⁹ Z. Tarajło-Lipowska, *op. cit.*, s. 355.

politycznej w Czechosłowacji. Powieść spotkała się z entuzjastycznym przyjęciem zarówno ze strony krytyków, jak i czytelników. Badacze literatury podkreślali interesującą fabułę utworu, przeplataną autorskimi refleksjami historycznymi oraz filozoficznymi. Szczególną rolę w odbiorze powieści odgrywała warstwa historyczna. Kundera w dobitny sposób opisywał niepodważalne wady ustroju komunistycznego, prezentował życie społeczne i polityczne przez pryzmat realizmu przed, w czasie i po inwazji.

Zdaniem Doroty Bielec: „Ogromne powodzenie Kundery [...] tłumaczyć można faktem, że pisał on o najbardziej istotnych problemach ludzi żyjących w totalitarnym państwie. Jego bohaterowie, jak Tomasz – lekarz – z *Niezdolności lekkości bytu* czy Jaromil – poeta – z *Życie jest gdzie indziej* usiłują prowadzić normalne życie, kochać, pracować. Nie mogą się jednak uwolnić spod kontroli władzy, która w państwach socjalistycznych wkracza w najintymniejsze zakamarki osobistej egzystencji swoich obywateli i korumpuje niektórych z nich (Jaromil), a niektórym nie pozwala na realizowanie życiowego powołania (Tomasz). Świadome czy też mimowolne uczestnictwo w jakichkolwiek formach życia publicznego ma bezpośredni wpływ na życie prywatne. W swoich powieściach poczynił Kundera nadzwyczaj trafne spostrzeżenia dotyczące zniewolenia umysłów w komunistycznym ustroju”¹⁰.

Losy głównych bohaterów powieści wpleciono w wydarzenia historyczne. W utworze nie brakuje opisów sytuacji dotyczących społeczeństwa Czechosłowacji w okresie inwazji. Pisarz wspomniał, że: „Teresa przez całe siedem dni była na ulicach i fotografowała rosyjskich żołnierzy i oficerów we wszystkich sytuacjach, które ich kompromitowały [...] Zrobiła mnóstwo filmów. Mniej więcej połowę rozdała w formie niewywołanych negatywów dziennikarzom zagranicznym (granice były wciąż otwarte, dziennikarze przyjeżdżali zza granicy przynajmniej na chwilę i byli wdzięczni za każdy dokument). Wiele spośród nich znalazło się później w najrozmaitszych zagranicznych gazetach: były na nich czołgi, groźące pięści, zburzone domy, zabici przykryci zakrwawioną czerwono-biało-niebieską flagą, młodzi chłopcy na motocyklach, którzy z wściekłą szybkością jeździli wokół rosyjskich czołgów i wymachiwali flagami czeskimi na drzewcach, i młode dziewczyny w bardzo krótkich spódniczkach, które prowokowały nieszczęsnych wygłodzonych seksualnie rosyjskich żołnierzy i całowały się na ich oczach z przypadkowymi przechodniami”¹¹.

Przytoczony fragment powieści prezentuje postawę czechosłowackiego społeczeństwa – różne formy biernego oporu obywateli. Opiswane zdarzenia miały miejsce na praskich ulicach i świadczyły o zaangażowaniu w masowy sprzeciw wobec interwencji. Poza wymienionymi wcześniej powszechnymi okrzykami, napisami i hasłami na widocznych, dostępnych publicznie murach, Czesi i Słowacy dopuszczali się licznych prowokacji skierowanych przeciwko okupantom. Przyświecał im przy tym jeden cel – opowiedzenie się za reformami kraju.

¹⁰ D. Bielec, *Sprawy czeskie w polskich drukach drugiego obiegu*, Kraków 2008, s. 46.

¹¹ M. Kundera, *Niezdolność lekkości bytu*, przeł. A. Holland, Warszawa 1996, s. 51n.

Kundera zwracał również uwagę na skutki sierpniowej inwazji, dostrzegalne już w latach siedemdziesiątych XX wieku, w okresie normalizacji. Swoje przemyślenia przekazywał za pomocą wstawek narratora bądź wykreowanych literackich bohaterów. Wspominał, że: „Przez te pięć lat, które upłynęły od czasu, kiedy armia rosyjska wtargnęła do ojczyzny Tomasza, Praga bardzo się zmieniła. Tomasz spotykał na ulicach innych ludzi niż niegdyś. Połowa jego znajomych wyemigrowała, a z tej drugiej połowy, która została, też połowa umarła. To jest fakt, który nie będzie zarejestrowany przez żadnego historyka: lata po rosyjskiej inwazji były okresem pogrzebów; śmiertelność była o wiele wyższa niż przedtem. Nie mówię już o przypadkach (zresztą rzadkich), kiedy ludzie zostali zaszczuci na śmierć jak Jan Procházka”¹².

Pisarz i scenarzysta stał się jedną z ikon Praskiej Wiosny. Jako członek stołecznej inteligencji opowiadał się za głębokimi reformami państwa. Dostrzegał negatywny wpływ działań ustroju komunistycznego, a co za tym idzie publicznie krytykował relacje Czechosłowacji ze Związkiem Radzieckim. Należał do grona praskich aktywistów, którzy domagali się od władzy próby przekształcenia systemu rządów. Postawa Procházki nie pozostała obojętna służbie bezpieczeństwa. Uznali go za wroga publicznego. Mężczyzna należał do grona inwigilowanych przez komunistów w sposób niezwykle niemoralny, m.in. prywatne nagrania z podsłuchów w jego domu emitowano w krajowej rozgłośni radiowej. Oczerniano go także w państwowej telewizji, która zarzucała mu niejednokrotnie uczestnictwo w aferach obyczajowych, a nawet szpiegostwo. Najprawdopodobniej życie w ciągłym stresie oraz poczuciu zagrożenia przyczyniło się do choroby nowotworowej. Zmarł na stole operacyjnym. Warto zaznaczyć, że nawet w trakcie operacji towarzyszyli mu funkcjonariusze służby bezpieczeństwa.

Innym z czeskich pisarzy, który na kartach swych utworów rozliczał się z wydaniami Praskiej Wiosny, był Bohumil Hrabal. Szczególnie istotne miejsce w jego spuściznie literackiej odgrywa powieść *Zbyt głośna samotność*. Tekst dłuższej formy prozatorskiej został ukończony przez pisarza w lipcu 1976 roku, jednak nie mógł się ukazać w oficjalnym obiegu wydawniczym. Zastrzeżenia cenzorów dotyczyły przede wszystkim podejmowanych przez Hrabala wątków politycznych i ideologicznych. Autor nie należał do grona zwolenników ustroju komunistycznego, w latach sześćdziesiątych publicznie wyrażał poparcie dla reform, dlatego w okresie normalizacji stał się twórcą zapomnianym. Jego utwory literackie publikowano w nieformalnych oficynach wydawniczych nazywanych samizdatami. Na postępowanie komunistów wobec Hrabala wpłynęła jego zdecydowana postawa w czasie wiosennego „przesilenia”. Aleksander Kaczorowski wspominał: „Podczas Praskiej Wiosny Hrabal udzielił wielu wypowiedzi, w których popierał reformatorską politykę Dubčeka. Osobiście poznał go 30 kwietnia, podczas uroczystości na praskim Zamku, kiedy to wraz z Jiřím Menzlem otrzymali najważniejszą nagrodę państwową imienia Klementa Gottwalda za Pociągi pod specjalnym nadzorem. Było to już po ogłoszeniu projektu powszechnej amnestii ofiar represji stalinowskich, ustąpieniu Novotnego z funkcji prezydenta i zapowiedzi reform, między

¹² *Ibidem*, s. 173.

innymi zalegalizowania małych prywatnych firm i uznania prawa obywateli do zgromadzeń, zrzeszania się i wyjazdów za granicę¹³.

Pisarz w przeciwieństwie do Kundery nie zdecydował się na emigrację po stłumieniu Praskiej Wiosny. Mając świadomość, że jego twórczość, a szerzej osobę, niemile widziano na forum publicznym postanowił przenieść się z Pragi do Kerska. Tam poświęcił się działalności literackiej, jednak jego utwory ukazywały się tylko w samizdacie bądź pisane były „do szuflady”. W tym czasie powstała powieść *Zbyt głośna samotność*, w której w sposób emocjonalny opisał trudny czas normalizacji, prezentując przy tym negatywne skutki, jakie niosły za sobą praskie wypadki. Uwagę poświęcał przede wszystkim wywodzącym się ze społeczeństwa jednostkom skazanym na marginalizację z powodu aktywnego wsparcia protestów społecznych. Pisał o przedstawicielach stołecznej inteligencji masowo pozbawianych pracy zawodowej. Rozpamiętywał, że: „Najbardziej lubiłem chodzić do chłopaków z piwnicy z centralnym ogrzewaniem, gdzie niczym psy do budy uwiązani byli robotą ludzie z uniwersyteckim wykształceniem, którzy w trakcie swej pracy pisali historię naszych czasów, takie badania socjologiczne, tutaj w piwnicach dowiedziałem się, jak stan czwarty się przeredził, jak robotnicy z nizin szli do nadbudowy, a znów osoby z wykształceniem uniwersyteckim pracują jako robotnicy. Najchętniej jednak przestawałem z kanalarzami, pracowali tam dwaj członkowie Akademii Nauk, a przy tym pisali książkę o ściekach i kanałach, które przechodzą i krzyżują się pod całą Pragą [...]”¹⁴.

Hrabal wskazywał, że degradacja społeczna była dotkliwym pokłosiem stawiania oporu wobec komunistów. Władza uznała, że elita narodu stanowiła realne zagrożenie dla ustroju państwa, dlatego zdecydowała się podjąć radykalne kroki w stosunku do niesubordynacji jej członków. Prawdopodobnie przez propagandowe działania komuniści dążyli do utworzenia nowego establishmentu, który miał być w pełni podporządkowany rządzącym. W ten sposób członkowie nowych elit zawdzięczali swoją karierę zawodową komunistom. „I podczas gdy w ściekach i kanałach miasta stołecznego Pragi dwa szczurze klany wypierają się w nonsensownej na pozór wojnie, w piwnicach pracują strąceni aniołowie, mężczyźni z uniwersyteckim wykształceniem, co przegrali swą bitwę, której nigdy nie toczyli, a mimo to nadal trudzą się nad precyzyjniejszym obrazem świata”¹⁵.

Czeski twórca, który świadomie zdecydował się na pozostanie w kraju, bacznie obserwował rzeczywistość po Praskiej Wiosnie. Zgodził się na narzucony mu przez władzę status pisarza w likwidacji. Działalność artystyczną w okresie normalizacji ograniczała przede wszystkim cenzura, która zarzucała Hrabalowi zachodnie wpływy ideologiczne oraz poruszanie tematyki powszechnie zakazanej, m.in. codzienności życia w komunistycznym ustroju czy wątków erotycznych. Wszecobecny w jego twórczości realizm stanowił motyw nie do przyjęcia dla cenzorów.

Zbyt głośną samotność uznano za jeden z najważniejszych utworów w spuścizmie literackiej Hrabala. Odczytywano ją jako swoiste rozliczenie autora z czasem normalizacji. Zawarta w tytule samotność nawiązywała do osobistych odczuć

¹³ A. Kaczorowski, *Hrabal. Słodka apokalipsa*, Wołowiec 2016, s. 145.

¹⁴ B. Hrabal, *Zbyt głośna samotność*, przeł. P. Godlewski, Izabelin 2003, s. 29–30.

¹⁵ *Ibidem*, s. 33.

twórcy. W swoim dziele zwracał uwagę na zmiany, jakie zaszły w mentalności obywateli. Podkreślał fakt, że komunistyczni karierowicze pięli się po drabinie społecznej, zastępując ludzi, którzy należeli do grona specjalistów w swoich zawodach, m.in. lekarzy czy wykładowców akademickich. Prezentował, w jak drastyczny sposób władza pozbawiała wyżej wymienionych pracy zawodowej, zmuszając ich do podjęcia się zajęć fizycznych dla niewykwalifikowanych osób. Zmiany, jakie zaszły w życiu społecznym Czechosłowacji, stały się dla pisarza wątkiem często poruszanym w jego twórczości literackiej.

Praska Wiosna należała do istotnych wydarzeń historycznych i społecznych drugiej połowy XX wieku. Terminy ściśle z nią związane, jak „socjalizm z ludzką twarzą” czy „normalizacja”, przeszły do annałów historii, a także do języka politycznego. Praska Wiosna stanowiła próbę reform kraju z aktywnym udziałem obywateli. Eksperyment społeczny, który miał przynieść stopniową demokratyzację Czechosłowacji nie powiódł się. Skala ulicznych protestów Czechów i Słowaków ukazała jednak słabości ustroju komunistycznego oraz dawała nadzieję na obalenie totalitaryzmu. Kluczową dla czechosłowackich doświadczeń 1968 roku okazała się walka o godność człowieka. Ideały wolnościowe prezentowali obywatele, a wśród nich studenci, inteligencja i twórcy. Przebieg praskich wydarzeń przybrał nieoczekiwany obrót spowodowany inwazją zbrojną wojsk Układu Warszawskiego. Po stłumieniu oporu społeczeństwa Czechosłowacja popadła w okres „normalizacji”, który ostatecznie pogrzebał oczekiwania demokratyzacji życia w kraju. Obywatele za swoją niesubordynację zostali ukarani przez komunistyczną władzę represjami. Trendy wolnościowe w społeczeństwie odżyły dopiero w 1977 roku, a przyczyniła się do tego akcja zbierania podpisów pod kartą przestrzegania Praw Człowieka (Karta 77).

Praskie wypadki stały się inspiracją dla czeskich twórców, przede wszystkim pisarzy. Milan Kundera i Bohumil Hrabal skupiali się na prezentowaniu postawy społeczeństwa czechosłowackiego. Kundera odtworzył na kartach *Nieznosnej lekkości bytu* pierwsze dni zbrojnej interwencji na ulicach Pragi, a także płynące z niej konsekwencje. Hrabal w *Zbyt głośnej samotności* nawiązywał natomiast do okresu normalizacji oraz konsekwencji wyciągniętych wobec uczestników oporu społecznego. Zarówno jeden jak i drugi twórca postanowił uczynić Praską Wiosnę tematem swojego utworu wplatając tło historyczne w fabułę literacką, sporządzając swoistą pamiątkę tamtych dni, niezwykle ważnych dla narodowej kultury.

Bibliografia

OPRACOWANIA MONOGRAFICZNE

- Bielec D., *Sprawy czeskie w polskich drukach drugiego obiegu*, Kraków 2008.
Hames P., *Czechosłowacka Nowa Fala*, przeł. G. Świętochowska i inni, Gdańsk 2009.
Kaczorowski A., *Hrabal. Słodka apokalipsa*, Wołowiec 2016.
Krawczyk A., *Praska Wiosna 1968*, Warszawa 1998.
Kwapis R., *Praska Wiosna*, Toruń 2004.
Tarajło-Lipowska Z., *Historia literatury czeskiej. Zarys*, Wrocław 2010.

ARTYKUŁY NAUKOWE

Kowalska U., »*Tak vás tu máme bratři z krve Kainovy...*« *Rok 1968 w czeskiej świadomości literackiej, historycznej oraz kulturowej*, „Bohemistyka”, 2014, nr 2.

Znojek P., *Praska Wiosna w Nieznośnej lekkości bytu Milana Kundery i w filmowej adaptacji w reżyserii Philipa Kaufmana*, [w:] *Rok 1968, kultura, sztuka, polityka*, pod red. P. Zwierzchowskiego, D. Mazur, J. Szczutkowskiej, Bydgoszcz 2019.

LITERATURA PIĘKNA

Hrabal B., *Zbyt głośna samotność*, przeł. P. Godlewski, Izabelin 2003.

Kundera M., *Nieznośna lekkość bytu*, przeł. A. Holland, Warszawa 1996.

Mlynář Z., *Mróz ze Wschodu*, przeł. P. Heartman, Warszawa 1989.

Society against power. Prague Spring through the eyes of Czech writers

The purpose of this article is to show the phenomenon of the Prague Spring – social protests and their consequences. The events related to the military intervention of the Warsaw Pact Troops were observed by Czech writers, e.g. Bohumil Hrabal and Milan Kundera. These creators described on the pages of their works the social and political situation in Czechoslovakia, which they witnessed. My intention is to try to historical and literary capture Prague's reminiscences through the lens of selected examples of the prose of both authors, e.i. *Too Loud a Solitude* (*Příliš hlučná samota* from 1976) and *Unbearable Lightness of Being* (*Nesnesitelná lehkost bytí* from 1984).

Keywords: Prague spring, Czechoslovakia, society, Czech literature, Milan Kundera, Bohumil Hrabal

Общество против власти. Пражская весна глазами чешских писателей

Целью этого эскиза является показать феномен Пражской весны – социальных протестов и их последствия. События, связанные с вооруженным вмешательством сил Варшавского Договора, наблюдаемые чешскими писателями, в том числе Богумила Грабала и Милана Кундера. Эти художники описали на страницах своих произведениях социальную и политическую ситуацию в Чехословакии, которой стали свидетелями. В рамках эскиза будет проведен анализ литературного материала, чтобы выделить его исторические темы. В моей концепции попытаюсь представить исторические и литературные изображения пражских воспоминаний через призму избранных примеров прозы обоих авторов, то есть «*Слишком шумного одиночества*» (*Příliš hlučná samota* из 1976 г.) и «*Невыносимой лёгкости бытия*» (*Nesnesitelná lehkost bytí* из 1984 г.).

Ключевые слова: Пражская весна, Чехословакия, общество, литература чешский, Милан Кундера, Богумил Грабал